

PODSUMOWANIE RAPORTU Z REALIZACJI ZADANIA 1: POTENCJAŁ GOSPODARCZY WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

WYBRANE (DE)STYMULANTY ROZWOJU

Warszawa, lipiec 2019

STOPKA REDAKCYJNA

Raport przygotowano w ramach projektu Gospostrateg – Mazovia_20 pt. Zrównoważony rozwój województwa mazowieckiego w nowym układzie jednostek NUTS 2 i NUTS 3. Poziom metropolitalny, regionalny i subregionalny. Zadanie 1: Procesy dyfuzji i koncentracji w województwie mazowieckim w perspektywie teorii i danych empirycznych.

Kierownik projektu:

dr hab. prof. SGH Mariusz-Jan Radło

Autorzy:

Paweł Huras - koordynator projektu po stronie CZLiTT PW

dr Julita Majczyk

Klaudyna Nowińska

dr Marek Piotrowski

Badanie zrealizował zespół Działu Badań i Analiz CZLiTT PW w składzie:

Jarosław Chojecki, Paweł Huras, Marcin Karolak, dr Julita Majczyk, dr Katarzyna Modrzejewska, (kierownik Działu Badań i Analiz CZLiTT PW), Magda Matysiak, Klaudyna Nowińska, Dariusz Parzych, dr Marek Piotrowski, dr Aleksandra Wycisk

DOI: 0.32062/PRRZPGWM

Kontakt:

tel.: 22 234 59 78; 22 234 55 68; e-mail: badania.cziitt@pw.edu.pl

**Centrum
Zarządzania Innowacjami
i Transferem Technologii**

POLITECHNIKA WARSZAWSKA

Projekt finansowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach strategicznego programu badań naukowych i prac rozwojowych „Społeczny i gospodarczy rozwój Polski w warunkach globalizujących się rynków” GOSPOSTRATEG.

Nazwa beneficjenta:

konsorcjum w składzie Województwo Mazowieckie – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Politechnika Warszawska

Wartość projektu: 3 350 520,00 zł

Wartość dofinansowania: 3 350 520,00 zł

Okres realizacji: 1 stycznia 2019 r. – 31 grudnia 2021 r.

Narodowe Centrum
Badań i Rozwoju

**Politechnika
Warszawska**

WPROWADZENIE

Poniższe opracowanie stanowi podsumowanie i streszczenie raportu z Zadania 1 realizowanego w ramach projektu Gospostrateg – Mazovia_20 pt. Zrównoważony rozwój województwa mazowieckiego w nowym układzie jednostek NUTS 2 i NUTS 3. Poziom metropolitalny, regionalny i subregionalny.

Głównym celem Zadania 1 (badania podstawowe) w projekcie było zgromadzenie danych na temat procesu dyfuzji i koncentracji dobrobytu w ujęciu miasto-region, co pozwoliło na przygotowanie podstaw teoretycznych dalszego badania, w tym badań stosowanych.

Raport z Zadania 1 koncentruje się na syntezie dotychczasowej wiedzy o procesach rozwojowych Mazowsza, zgromadzonej w dostępnych publikacjach naukowych i raportach z badań empirycznych.

W niniejszym opracowaniu w syntetyczny sposób przedstawiono główne wnioski płynące z przeglądu systematycznego zobrazowane przy pomocy danych statystycznych bądź map.

W szczególności zebrany materiał przybliża dostępne informacje odnoszące się do czynników wpływających na rozwój NUTS2 warszawskiego stołecznego, miast regionalnych i miast podregionalnych oraz wskazuje ich siłę i kierunek oddziaływania, a w wypadku braku informacji i materiałów, pozwala na określenie luk badawczych i zaprojektowanie dalszego postępowania badawczego (uszczegółowienie metodyki dalszych badań).

Autorzy koncentrowali się przy tym na uwzględnieniu specyfiki obszarów wydzielonych wg nowego podziału NUTS2 w obrębie województwa mazowieckiego, obowiązującego od 1.01.2018 r.

Zadanie zostało zrealizowane zgodnie z założeniami przeglądu systematycznego, uwzględniającego analizę informacji zastanych, takich jak publikacje, raporty badawcze dane statystyczne.

Proces zawierał następujące etapy:

- KROK 1: Zbieranie materiału źródłowego (dokumenty urzędowe, opracowania o charakterze naukowym, raporty badawcze i ewaluacyjne, publiczne bazy danych, publikacje GUS i regionalnych urzędów statystycznych).
- KROK 2: Ocena publikacji pod kątem włączenia do badania (opracowania związane z tematyką badania, odnoszące się do Mazowsza, publikowane między 2005 a 2019 rokiem).
- KROK 3: Ekstrakcja informacji w oparciu o hasła przeglądowe (dotyczące obszarów: gospodarka, przestrzeń i transport, społeczeństwo, kultura i dziedzictwo).
- KROK 4: Synteza wyników przeglądu (analiza prowadzonych narracji).

Przegląd systematyczny został wzbogacony o dostępne dane ze statystyk publicznych (aktualnych na dzień opracowywania raportu).

Materiały poddane przeglądowi systematycznemu zostały dołączone do niniejszego podsumowania raportu z zadania 1 na końcu opracowania.

Rysunek 1. Podział administracyjny i statystyczny województwa mazowieckiego

- granice regionów NUTS 2
- granice podregionów NUTS 3
- granice powiatów
- granice gmin

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie Rozporządzenia Komisji (UE) 2016/2066 z dnia 21 listopada 2016 zmieniającego załączniki do rozporządzenia (WE) nr 1059/2003 Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ustalenia wspólnej klasyfikacji Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NUTS) za: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, MBPR 2018, s. 21.

DUALNOŚĆ PRZESTRZENI WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Przeprowadzony przegląd systematyczny obrazuje przestrzenne dysproporcje pomiędzy rozwojem społeczno-gospodarczym regionu NUTS 2 warszawskiego stołecznego i mazowieckiego regionalnego, które wiążą się z polaryzacją rozwoju skoncentrowanego na Warszawie i jej obszarze metropolitalnym, jako ośrodku generującym rozwój w województwie, świadczącym usługi wyższego rzędu i równocześnie wygrywającym konkurencję o kapitał ludzki w regionie.

Układ funkcjonalno-przestrzenny Mazowsza przyjmuje kształt koncentryczny, którego centrum stanowi Warszawa i jej obszar funkcjonalny. Dalej zlokalizowana jest strefa o funkcjach mieszanych, z ograniczonymi funkcjami rolniczymi, a obrzeża województwa mają tradycyjną funkcję rolniczą.

Warszawa wraz ze swoim obszarem metropolitalnym cechuje się specyficznymi formami zagospodarowania przestrzennego. Dominuje m. in. w zakresie liczby mieszkańców, gęstości zaludnienia, rozległości obszaru zurbanizowanego.

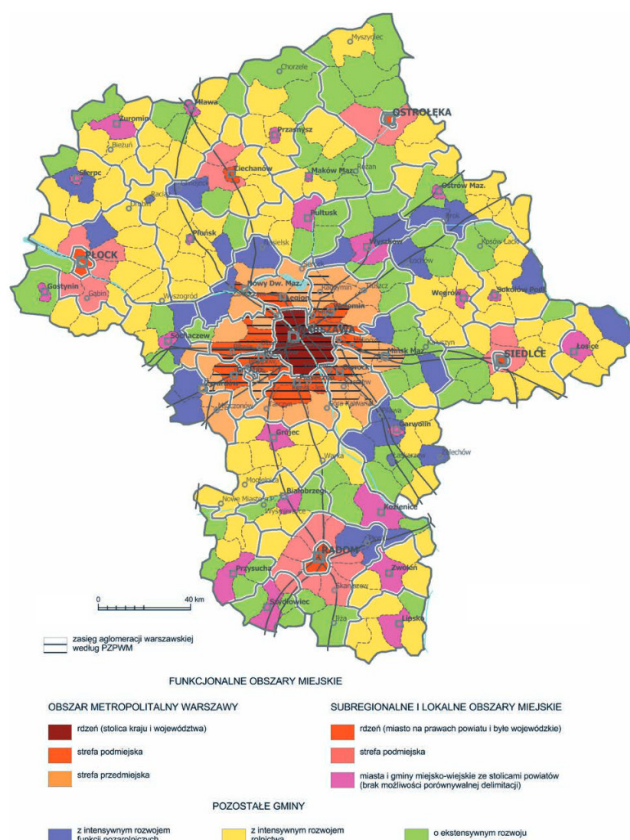
Jest terenem bardzo atrakcyjnym pod względem inwestycyjnym. Widocznym zjawiskiem w szczególności w przypadku Warszawy i jej obszaru metropolitalnego jest nasilony proces suburbanizacji i jego dynamiczny rozwój, z coraz silniejszymi pod względem gospodarczym ośrodkami miejskimi, w szczególności położonymi na zachód i południowy-zachód od Warszawy.

Liczne przewagi obszaru stołecznego nad pozostałą częścią województwa stanowią wyzwanie dla harmonijnego rozwoju całego regionu, w szczególności w odniesieniu do potrzeby rozwoju obszarów peryferyjnych

i dążeniu do policentrycznego rozwoju województwa w oparciu o ośrodki regionalne i subregionalne przy równoczesnym zapewnieniu wzmacniania Warszawy jako bieguna wzrostu.

Poza Warszawą, w opracowaniach naukowych wskazuje się Płock oraz Radom jako ośrodki, które posiadają potencjał ekonomiczny; Płock - z uwagi na rozwinięty przemysł petrochemiczny oraz Radom - ze względu na potencjał ludnościowy.

Rysunek 2. Klasyfikacja gmin ze względu na dominujący typ pełnionej funkcji

Źródło: Śleszyński, P. (2014). Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990-2030, Trendy Rozwojowe Mazowsza nr 15/2014. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, s. 12.

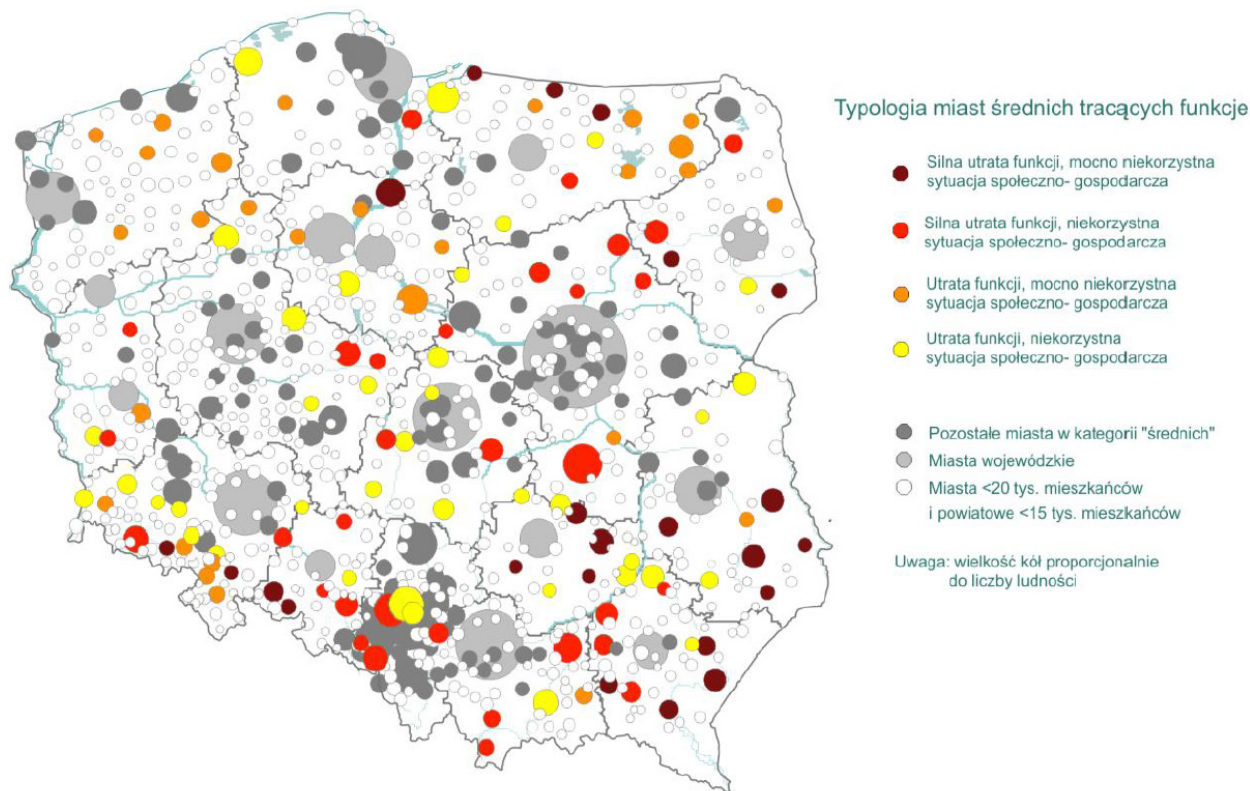
Charakterystyczny dla województwa mazowieckiego jest także układ komunikacyjny zorientowany jednobiegunowo na Warszawie jako ośrodku węzłowym dla regionu. Funkcjonalnym odzwierciedleniem tego faktu jest ograniczony stopień przemieszczania się ludności między pozostałymi ośrodkami miejskimi, co silnie wiąże się z występowaniem słabych powiązań funkcjonalnych między miastami regionalnymi i subregionalnymi w województwie mazowieckim.

W szczególności, w licznych opracowaniach podkreśla się brak wewnętrznych stopni hierarchicznych między ośrodkami miejskimi regionu. Wskazuje się, że niektóre miasta subregionalne zlokalizowane w województwie mazowieckim tracą swoje

funkcje społeczno-gospodarcze oraz, że są one przejmowane przez niektóre miasta powiatowe (w szczególności słabymi ośrodkami subregionalnymi określane są miasta na północy regionu, tj. Ostrołęka i Ciechanów). W dotychczasowych badaniach brakuje jednak wskazań dotyczących konkretnych przykładów miast powiatowych i przejmowanych przez nie funkcji tradycyjnych największych ośrodków subregionalnych województwa (brakuje informacji o ukrytych ośrodków gospodarczych, co będzie przedmiotem kolejnych zadań w projekcie).

W dalszym ciągu niezaspokojona pozostaje także potrzeba informacyjna w zakresie potencjału endogennego poszczególnych subregionów województwa (NUTS 3) oraz miast regionalnych i subregionalnych.

Rysunek 3. Miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze

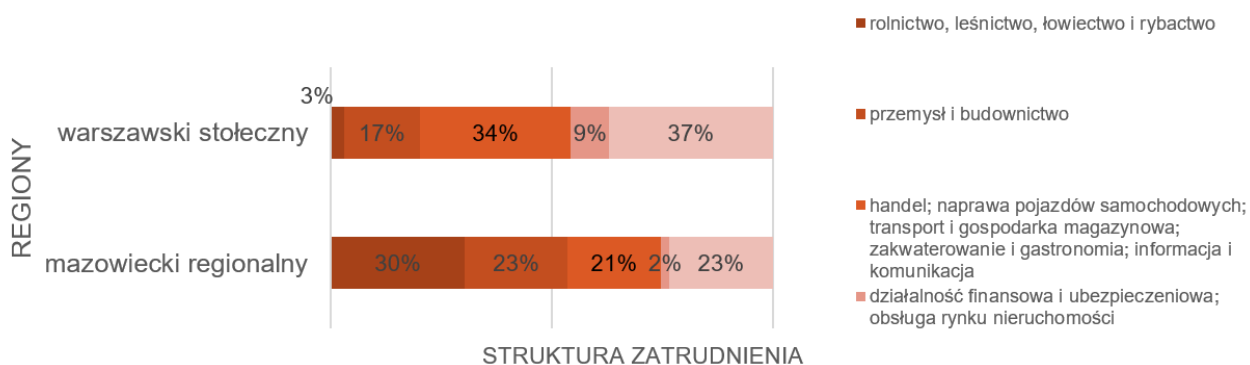

SYTUACJA GOSPODARCZA WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Dane zgromadzone w ramach przeglądu systematycznego potwierdzają stawianą od lat tezę o dużym wewnętrznym rozwarstwieniu Mazowsza z punktu widzenia poziomu rozwoju gospodarczego, poziomu przedsiębiorczości oraz aktywności ekonomicznej jego mieszkańców. Warszawa stanowi najsilniejszy obszar gospodarczy kraju, a dzięki szerokiej palecie możliwości rozwoju zawodowego i osobistego oraz oferowanym usługom, przyciąga najbardziej kreatywne jednostki. Potencjał rozwoju miasta przyciąga inwestorów, co prowadzi do koncentracji kapitału i rozwoju funkcji metropolitalnych przede wszystkim w Warszawie. Struktura zatrudnienia stanowi jeden z głównych wyznaczników poziomu

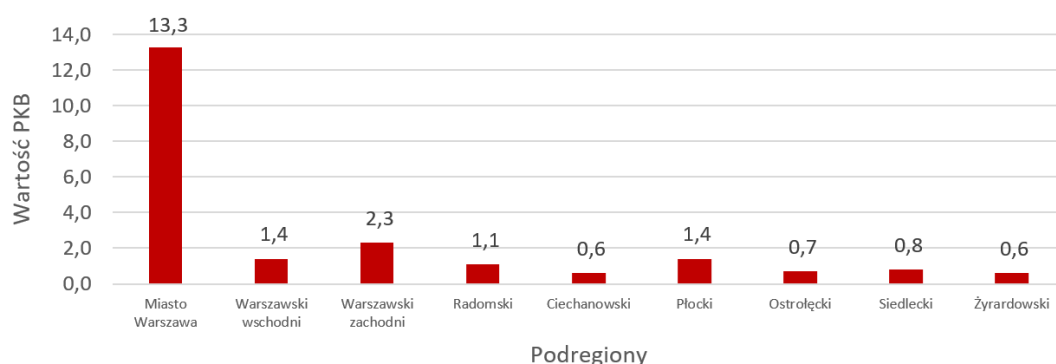
rozwoju gospodarczego danego obszaru. Region warszawski stołeczny cechuje się nowoczesną strukturą zatrudnienia z wyraźną dominacją sektora usług. Sektor rolniczy i przemysłowy odpowiadają na tym obszarze za zatrudnienie zaledwie 20% ogółu pracujących. Struktura zatrudnienia regionu mazowieckiego regionalnego może być określona mianem tradycyjnej, z bardzo wyraźną dominacją sekcji A PKD. Natomiast wartość PKB przypadająca na jednego mieszkańca regionu warszawskiego stołecznego jest ponad dwuipółkrotnie wyższa od wartości przypadającej na mieszkańca regionu mazowieckiego regionalnego (2017). Dokładne wyniki obrazują poniższe wykresy.

Rysunek 4. Struktura zatrudnienia według grup sekcji PKD w regionach województwa mazowieckiego w 2017 r.

Źródło: Bank Danych Lokalnych.

Rysunek 5. Produkt Krajowy Brutto ogółem (Polska = 100) w podziale na podregiony województwa mazowieckiego w 2016 r.

Źródło: Bank Danych Lokalnych.

Należy również podkreślić zróżnicowanie województwa pod względem liczby podmiotów prowadzących działalność gospodarczą w poszczególnych podregionach województwa mazowieckiego. Występuje dominacja podregionu miasto Warszawa (ponad 430 tys. zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej na koniec 2018 r.). Podregion ten systematycznie powiększa swoją przewagę w tym zakresie, co można zaobserwować dokonując analizy liczby nowo rejestrowanych podmiotów gospodarczych w poszczególnych latach.

Jednym z czołowych wyzwań stojących przed województwem mazowieckim, w przededniu nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej, wydaje się być zatem wzmacnianie dyfuzji impulsów rozwoju gospodarczego z Warszawy do pozostałych podregionów.

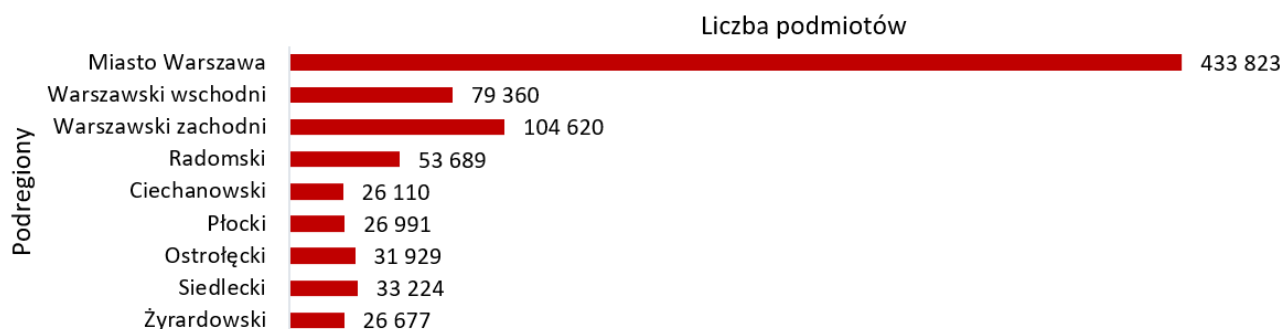
Wyniki analiz licznych opracowań naukowych oraz strategicznych umożliwiają wskazanie kilku obszarów, których wsparcie powinno zdynamizować omawiane procesy dyfuzyjne. Jednym z nich jest obszar specjalizacji gospodarek subregionalnych, w tym tzw. inteligentnych specjalizacji. Kolejnym jest usieciowienie gospodarki oraz bliższe powiązanie nauki z biznesem. Specjalizacje

podregionów oraz formy i przykłady działań siecujących stanowią pewnego rodzaju lukę badawczą, niewystarczająco zgłębioną w dotychczas opublikowanych opracowaniach. Wydaje się, że kluczem do osiągnięcia założonych celów są również skuteczne działania wspierające szeroko rozumianą działalność innowacyjną.

Kluczowym wnioskiem płynącym z analizy aktywności gospodarczej w województwie mazowieckim jest to, że dysproporcje w poziomie rozwoju gospodarczego, poziomie przedsiębiorczości oraz aktywności zawodowej mieszkańców Mazowsza, obserwowane w poszczególnych podregionach, nie uzasadniają traktowania województwa mazowieckiego, jako wewnętrznie jednolitego. Wydaje się, że cennej wiedzy dostarczyłoby porównanie wybranych wartości wskaźników gospodarczych podregionów województwa mazowieckiego z podregionami obszaru Polski Wschodniej.

W pełni uzasadnione wydaje się również planowanie celowych budżetów wsparcia jednostek NUTS 3, których poziom rozwoju znacząco odbiega nie tylko od Warszawy, ale również od średnich wartości wskaźników notowanych dla całego kraju. Lukę badawczą stanowi zagadnienie łańcuchów wartości oraz kooperacji przedsiębiorstw zlokalizowanych w różnych podregionach.

Rysunek 6. Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru REGON w podziale na podregiony województwa mazowieckiego w 2018 r.

Źródło: Bank Danych Lokalnych.

SYSTEM INNOWACJI W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

Regionalny System Innowacji tworzą organizacje i instytucje, których celem jest wzrost poziomu innowacyjności w regionie poprzez wspieranie potencjału innowacyjnego przedsiębiorstw. Wyniki przeprowadzonego przeglądu wskazują na konieczność ciągłego inwestowania w działania podmiotów skoncentrowane na wzroście innowacyjności celem podniesienia konkurencyjności rynku czy przyspieszenia wzrostu gospodarczego.

Mechanizmy budowy innowacyjności i konkurencyjności oraz wspomagania sprawności rynków innowacji wpisują się w potrzebę zrównoważonego rozwoju rynków - w tym w szczególności w odniesieniu do wzmacniania procesów dyfuzji wzrostu gospodarczego, innowacji, technologii i wiedzy w ramach województwa, a także wypracowania instrumentów zwrotnych, które mogą być wykorzystywane również do wzmacniania innowacji. Elementami, które aktywnie mają wspierać rozwój inicjatyw działań innowacyjnych, jest internacjonalizacja podmiotów oraz potrzeba współpracy rozmaitych organizacji zarówno z otoczenia ekonomicznego, jak i politycznego.

Przedsiębiorców wspiera się w procesie internacjonalizacji podmiotów, stosując rozmaite instrumenty. Należą do nich m. in. programy doskonalenia potencjału kadrowego związanego ze sferą innowacji; wyjazdy studyjne; wsparcie uczestnictwa w wystawach i targach; misje handlowo - gospodarcze; misje wyjazdowe; międzynarodowe akredytacje i certyfikaty; promocja turystyczna czy finansowanie udziału w warsztatach i konferencjach międzynarodowych. Instrumenty te powinny być dostosowane do profilu działalności podmiotów, ich wielkości

i subregionu, w którym funkcjonują.

Internacjonalizacja powinna przebiegać równocześnie na poziomie jednostek, pojedynczych przedsiębiorstw oraz sieci społecznych, klastrów. Współpracy natomiast ma towarzyszyć otwarta kultura sprzyjająca tworzeniu i dyfuzji wiedzy integrująca zarówno podmioty prowadzące ten sam profil działalności, jak i te z ofertą usług komplementarnych. Na upowszechnienie współpracy pomiędzy organizacjami nie ma wpływu natomiast lokalizacja instytucji, tj. koncentracja instytucji w Warszawie nie jest barierą dostępu do usług okołobiznesowych ani barierą dla rozwoju MŚP w województwie.

W regionie NUTS 2 warszawskim stołecznym odnotowano najwyższy udział przedsiębiorstw innowacyjnych w kategoriach innowacji produktowych lub procesowych i przedsiębiorstw aktywnie innowacyjnych w przedsiębiorstwach ogółem w latach 2015-2017. Natomiast w NUTS 2 mazowieckim regionalnym dominują przedsiębiorstwa o charakterze usługowym.

Aktywność gospodarczą wspierają także działania polegające na pozyskaniu kapitału zagranicznego. Jego udział jest dominujący w województwie mazowieckim (w 2017 r. 188 podmiotów z kapitałem zagranicznym, ponad 36%). W strukturze tych podmiotów dominują mikroprzedsiębiorstwa, natomiast najmniejszy udział odnotowano w dużych przedsiębiorstwach. Z uwagi na brak dostępnych danych nie można wskazać zróżnicowania na poziomie podregionów Województwa.

W 2017 r. w mazowieckim ulokowano ponad 46,4% wartości kapitału zagranicznego. Kapitał zagraniczny zainwestowany na

Mazowszu w 2015 r. przy uwzględnieniu kryterium wartości pochodził w większości z Francji (24%), Holandii (21%) i Niemiec (12%). Jeśli chodzi o udział podmiotów ten najwyższy był z Holandii (12%), Niemiec (11%) i Cypru (10%).

Województwo mazowieckie zdominowało również udział bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Przychody ogółem wypracowane przez podmioty z kapitałem zagranicznym osiągnęły tu najwyższy poziom, tj. 37,9% - następnie są: wielkopolskie (17,1%) i śląskie (11,3%).

W województwie mazowieckim udział w wartości eksportu ogółem sięgał 22,1%. W przypadku siedzib podmiotów z kapitałem zagranicznym dokonujących zakupu z importu, największy odsetek zidentyfikowano jednak w województwie wielkopolskim (57,8%), łódzkim (55,2%) i opolskim (55%).

Na tle kraju województwo mazowieckie zdominowało nakłady poniesione w obszarze działalności badawczo-rozwojowej przy znaczącym udziale podregionu warszawskiego stołecznego. W 2011 r. wartości te wynosiły odpowiednio ponad 40% nakładów krajowych a 34% w sektorze przedsiębiorstw. Stąd pochodziło również najwięcej zgłoszeń wynalazków, patentów oraz praw ochronnych dla wzorów użytkowych wydanych przez Urząd Patentowy (około 20% zgłoszeń w kraju). Trend przyznania patentów na poziomie krajowym jest wzrostowy, co świadczy o skuteczności tych działań. Działania badawczo-rozwojowe oraz w sektorze technologii informacyjno-komunikacyjnych prowadziło 4 tys. podmiotów gospodarczych. Najwięcej podmiotów realizujących działania w tym zakresie znajduje się w Obszarze Metropolitalnym Warszawy, Radomiu i Płocku.

Ze statystyk na temat nakładów na działalność B+R wynika, że na poziomie NUTS 3 to powiat płocki jest dofinansowany w najwyższym stopniu a w najmniejszym ostrołęcki, choć obraz sytuacji

na Mazowszu nie jest całościowy. Informacji na temat ciechanowskiego i żyrardowskiego nie udostępniono z uwagi na konieczność zachowania tajemnicy statystycznej.

W odniesieniu do potencjału rozwoju innowacji w obszarze województwa pozycję wiodącą zajmuje OMW. Zidentyfikowano tu gros IOB, inicjatyw klastrowych i klastrów, które cechuje jednak rozdrobnienie, co może przełożyć się na ograniczenia związane z egzekucją ambitnych i kosztownych projektów. Może to prowadzić do rozproszenia środków finansowych, jak i obniżenia efektów synergii. Klastry i inicjatywy klastrowe skoncentrowano w Warszawie, Radomiu, Płocku i Pniewach. Instytucje otoczenia biznesu wymagałyby dalszego wsparcia i promocji w miastach: Radom, Płock, Ostrołęka i Siedlce.

Należy podkreślić, że poziom współpracy pomiędzy organizacjami ze sfery IOB, B+R, klastrami/inicjatywami klastrowymi oraz stopniem komercjalizacji działań jest oceniany jako niski, co może skutkować niskim poziomem transferu technologii. Współpraca z jednostkami naukowymi, B+R oraz IOB ma charakter doraźny, rzeczywista współpraca jest ograniczona. Co więcej, świadomość roli IOB w rozwoju podmiotów oscyluje w granicach 20% wypowiedzi respondentów, tymczasem współpraca MŚP z IOB miała realny wpływ na: wzrost cykliczności wprowadzania produktów i usług na rynek; wzrost skali działalności organizacji czy zasięgu geograficznego; realizowania kolejnych celów rozwojowych.

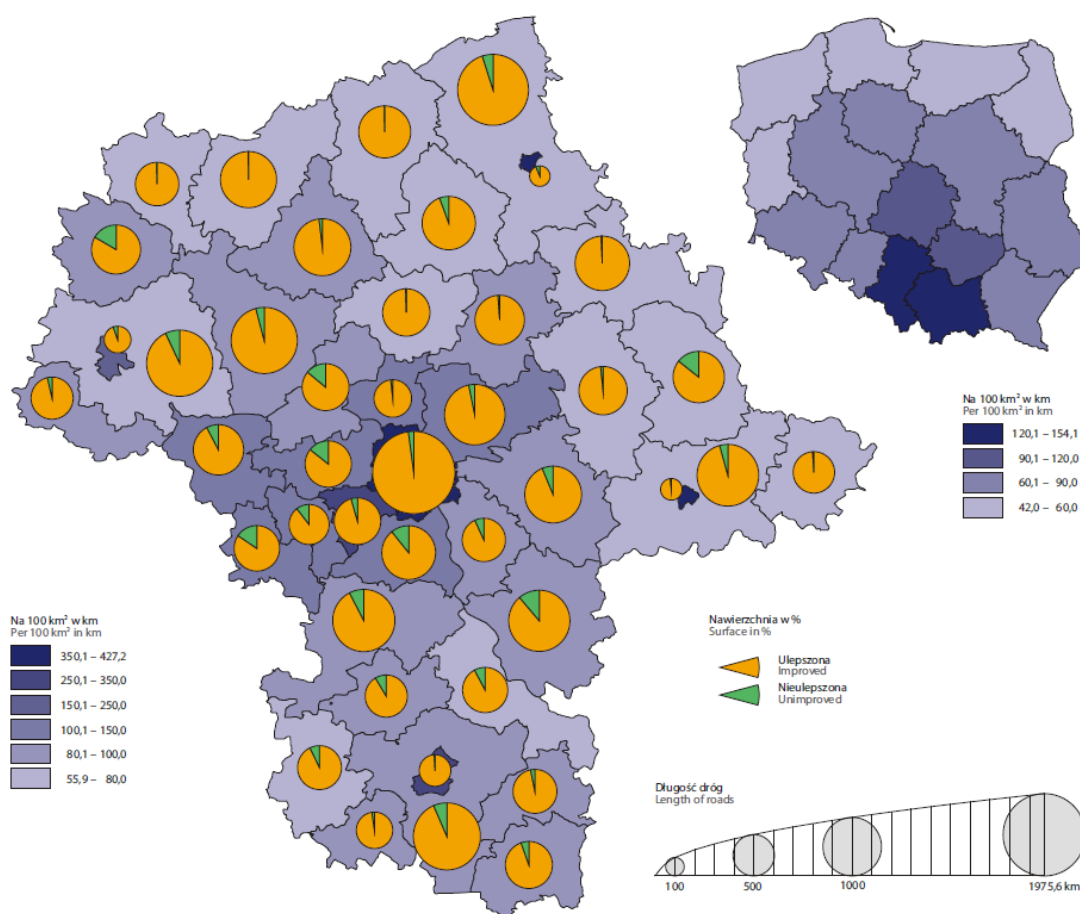
SIEĆ KOMUNIKACYJNA WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Zgromadzony materiał badawczy wskazuje na wciąż niewystarczającą jakość komunikacji transportowej w województwie mazowieckim, zarówno w zakresie infrastruktury jak i dostępności komunikacji zbiorowej. Liczne dokumenty strategiczne podkreślają równocześnie, że dobre skomunikowanie regionu, w tym zapewnienie odpowiedniej jakości infrastruktury transportowej, dostosowanej do rangi jednostek terytorialnych, a także niwelującej przeciążenia i braki przepustowości jest jednym z kluczowych

i podstawowych czynników, które umożliwiają budowanie potencjału gospodarczego regionu. Są warunkiem koniecznym dla podniesienia atrakcyjności obszarów dla potencjalnych inwestorów, prowadzenia działalności gospodarczej a także mieszkańców. Są to aspekty, które zgodnie z przeprowadzonymi analizami wciąż wymagają realizacji dalszych inwestycji w regionie.

Wskazuje się, że województwo mazowieckie ma jedną z najniższych gęstości sieci drogowych i kolejowych w skali kraju.

Rysunek 7. Drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni w 2016 r.

Źródło: Atlas statystyczny województwa mazowieckiego. Warszawa: Urząd statystyczny w Warszawie, s. 78.

Cechą charakterystyczną przestrzeni województwa jest węzłowy charakter linii drogowych i kolejowych przecinających się w Warszawie oraz nierównomierny dostęp do infrastruktury komunikacyjnej, w tym kolejowej oraz niska dostępność połączeń transportu zbiorowego (w szczególności w obszarze NUTS 2 mazowieckiego regionalnego).

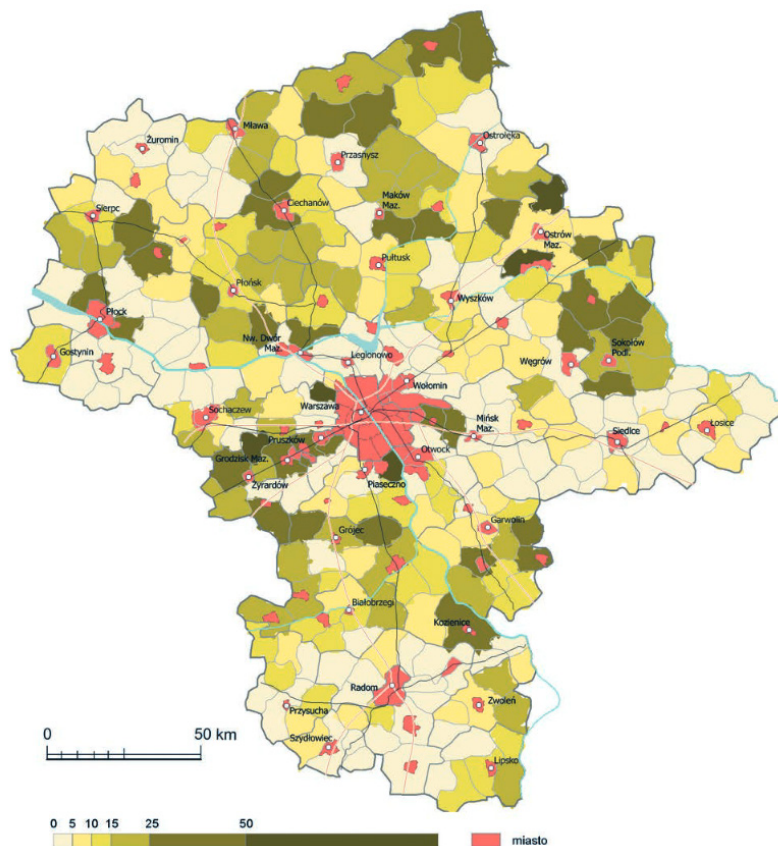
Mimo licznych inwestycji poczynionych w ostatnich latach w kierunku rozwoju infrastruktury (zwłaszcza drogowej), wciąż bardzo oczekiwane są dalsze zmiany, zarówno w zakresie infrastruktury drogowej jak i kolejowej (których realizuje się w ostatnich latach coraz więcej). Dotyczy to zarówno ośrodków regionalnych (Płocka, Radomia), subregionalnych (Ciechanowa, Ostrołęki, Siedlec), jak i Warszawy.

W kontekście miast zlokalizowanych w obszarze mazowieckim regionalnym wciąż istnieją obszary, które mają niskiej jakości

połączenia z Warszawą, a co więcej nie mają takich połączeń pomiędzy sobą, tj. głównymi, wymienionymi miastami regionu, co ogranicza możliwości rozwoju tych ośrodków. Przykładem jest podregion siedlecki, który boryka się z niewystarczającymi połączeniami drogowymi z wszystkimi głównymi miastami regionu poza Warszawą, czy np. podregion ostrołęcki – zarówno w zakresie komunikacji z Warszawą jak i pozostałymi głównymi ośrodkami miejskimi. Analizy wskazują również na niskiej jakości połączenia drogowe pomiędzy miastami regionalnymi i subregionalnymi a pozostałymi miastami powiatowymi zlokalizowanymi w ramach każdego z podregionów.

Poza komunikacją drogową i kolejową, podkreśla się również niewystarczającą lub znikomą liczbę połączeń komunikacji zbiorowej – autobusowej i potrzeby w tym zakresie, w szczególności w obszarach obrzeżnych województwa mazowieckiego.

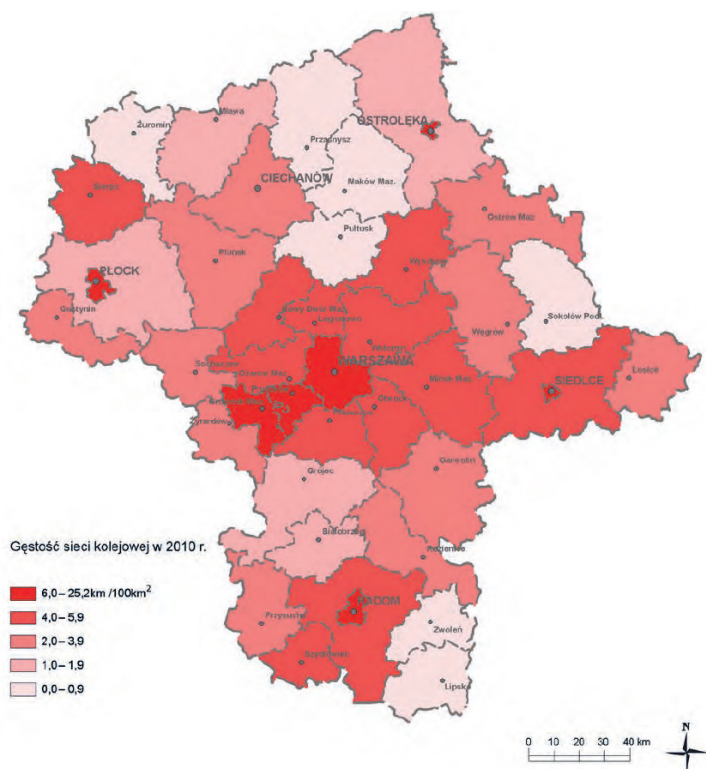
Rysunek 8. Odsetek ludności wiejskiej zamieszkałej powyżej 30 minut dojazdu pieszego od dowolnej linii autobusowej (poza komunikacją miejską)

Źródło: Śleszyński, P. (2014). Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990-2030, Trendy Rozwojowe Mazowsza nr 15/2014. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, s. 99.

W odniesieniu do transportu kolejowego, występują powiaty, przez które nie przebiegają żadne pasażerskie linie kolejowe (powiat żuromiński - obecny podregion płocki), sokołowski - podregion siedlecki oraz lipski i zwoleniński - podregion radomski).

Rysunek 9. Gęstość sieci kolejowej w województwie mazowieckim

Źródło: Strzelecki, Z. (red.) (2013). *Diagnoza, Trendy Rozwojowe Mazowsza*. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, s. 99; za: Komornicki, T. (red.) (2011). *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza, Trendy rozwojowe Mazowsza*. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, s. 34.

Komentarz: Mimo, iż rysunek przedstawia dane na 2010 rok, to są one aktualne z uwagi na brak zmian w zakresie liczby sieci kolejowych.

Natomiast w kontekście Warszawy, na terenie której zbiegają się główne szlaki komunikacyjne z całego regionu i gdzie na bieżąco realizowanych jest wiele inwestycji, wskazuje się na potrzeby zapewnienia najwyższej jakości infrastruktury związane ze wzmożonym ruchem i koniecznością ciągłej amortyzacji sieci. Choć w skali województwa Warszawa wyróżnia się wysokim poziomem jakości infrastruktury komunikacyjnej, w tym posiada dobre połączenia drogowe ze wszystkimi głównymi miastami regionu:

Płockiem, Radomiem, Ciechanowem, Ostrołęką, Siedlcami czy Żyrardowem, to z uwagi na węzłowy charakter oraz wysokie natężenie ruchu w samej Stolicy, mierzy się z problemem niskiej przepustowości transportowej ograniczającej jej dalszy rozwój. W tym kontekście realizacja planowanych inwestycji niwelujących pewnych zapóźnień infrastrukturalne (np. kolejowe – w postaci wdrożenia koncepcji, które od wielu lat istnieją, ale nie były dotąd realizowane) pozwoli na udrożnienie systemu transportowego i poprawę jego wydajności.

Rozważaną inwestycją o potencjale rozwojowym dla województwa mazowieckiego jest planowana budowa Centralnego Portu Komunikacyjnego, która wiąże się z silną rozbudową sieci kolejowych, a także drogowych i docelowo ma przyczyniać się do wzmożonego ruchu pasażerskiego w centralnej części kraju, a tym samym wpływać na ruch gospodarczy i zainteresowanie inwestorów.

Pozyskane w związku z przeglądem systematycznym informacje z zakresu transportu pozwalają na wnioskowanie o sytuacji w tym zakresie na Mazowszu i stanowią uzupełnienie dla pozostałych obszarów wymagających badania na kolejnym etapie prac, zgodnie ze zdiagnozowanymi lukami badawczymi i celowością projektu.

ROZPROSZENIE KAPITAŁU LUDZKIEGO I SPOŁECZNEGO NA MAZOWSZU

Kapitał ludzki

Przeprowadzony przegląd systematyczny obejmował również analizę zagadnień związanych z kapitałem ludzkim, którego rozmieszczenie na Mazowszu jest nierównomierne. Następuje koncentracja kapitału ludzkiego w centralnej części województwa (głównie Obszar Metropolitalny Warszawy) oraz miastach regionalnych i podregionalnych i zmniejsza się proporcjonalnie wraz z oddalaniem od tych ośrodków. W analizowanym materiale wymienia się, że koncentracja następuje pod wpływem:

- nagromadzenia instytucji edukacji (kreujących ten kapitał),
- instytucji korzystających z zasobów kapitału ludzkiego,
- większej dostępności ochrony zdrowia,
- lepszych warunków życia np. wyższego przeciętnego wynagrodzenia.

Wskazuje się, że efektem koncentracji kapitału ludzkiego jest:

- migracja najzdolniejszych osób w kierunku centrum województwa, bez późniejszego powrotu do miejsca urodzenia,
- proces suburbanizacji,
- proces starzenia się społeczeństwa.

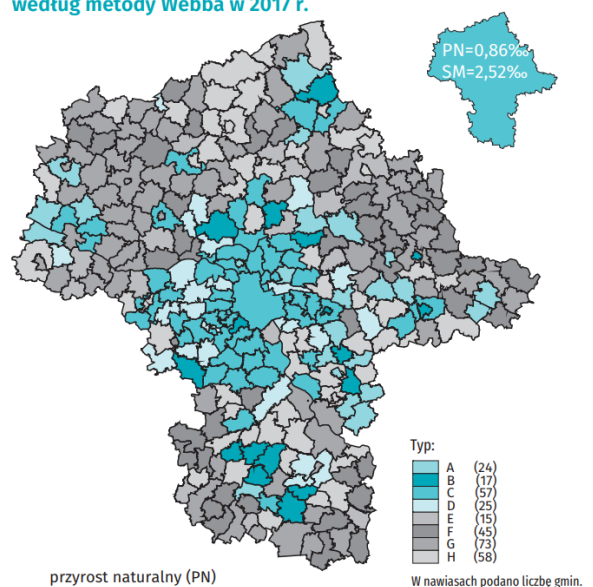
Obszary, na których nie występują powyższe czynniki, mają mniejsze szanse na utrzymanie, a tym bardziej przyciągnięcie kapitału ludzkiego. Brak możliwości zatrzymania odpływu uzdolnionych kadr powoduje powiększenie dysproporcji rozwojowych oraz mniejsze możliwości w wydobywaniu potencjału endogennego i rozwoju przedsiębiorczości na danym obszarze. Przy czym, w analizowanych opracowaniach nie odnaleziono fragmentów opisujący potencjał endogenny

poszczególnych obszarów województwa (lub podejmowanych działań), których wykorzystanie pozwoliłoby na utrzymanie cennych zasobów ludzkich. Zauważa się, że jedynie w OMW koncentracja kapitału ludzkiego może stanowić znaczący potencjał do dalszego rozwoju obszaru. Wskazywane jest również, że do 2050 r. zahamowany zostanie proces napływu kapitału ludzkiego do OMW w wyniku wyczerpywania się zasobów ludzkich na peryferyjnych obszarach województwa.

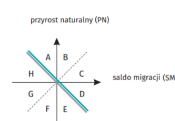
Opisuje się, że ośrodki podregionalne

Rysunek 10. Zamiana liczby ludności w poszczególnych gminach województwa mazowieckiego w latach 1999-2016

Typy rozwoju ludnościowego powiatów według metody Webba w 2017 r.

Gminy zaludniające się	A	+PN	>	-SM
	B	+PN	>	+SM
	C	+PN	<	+SM
	D	-PN	<	+SM
Gminy wyludniające się	E	-PN	>	+SM
	F	-PN	>	-SM
	G	-PN	<	-SM
	H	+PN	<	-SM

Źródło: Źródło: Urząd Statystyczny, 2018b, s.10.

(szczególnie w części północnej województwa) straciły swoje znaczenie jako atrakcyjne dla utrzymania uzdolnionych mieszkańców. Problem depopulacji części obszarów NUTS 2 mazowieckiego regionalnego został dostrzeżony w Planach Inwestycyjnych dla RITu radomskiego, płockiego oraz ostrołęckiego. W pozostałych podregionach również mamy do czynienia z tym zjawiskiem, przy czym nie zostało ono szerzej opisane w diagnozach w ramach wspomnianych dokumentów.

Podsumowanie rozważań dobrze oddaje jeden z cytatów z analizowanego materiału: „brak szans i możliwości na obszarach poza metropolitalnych wypłukuje obecny i przyszły kapitał ludzki, co osłabia potencjał rozwoju tych obszarów i może prowadzić do ich wielowymiarowej degradacji społecznej i ekonomicznej. Sytuację tę można traktować jako rezultat prawidłowości rozwojowych obserwowanych w regionach zdominowanych przez silne ośrodki metropolitalne. Jednakże można ją również postrzegać jako paradoks rozwojowy, gdyż ten stan ma miejsce w najbogatszym regionie Polski w okresie intensywnego inwestowania w różnego typu przedsięwzięcia prorozwojowe realizowane m.in. w ramach polityki spójności Unii Europejskiej” (Grochowski et al., 2013, s. 61).

Kapitał społeczny

Należy podkreślić, że kapitał społeczny w analizowanych opracowaniach oceniany był jako niski. Przy czym ważne jest dla zobrazowania różnic na Mazowszu podzielenie kapitału społecznego na kapitał pomostowy oraz wiążący. Pierwszy typ kapitału charakterystyczny jest dla Warszawy i wynika z wewnętrznych potrzeb i motywacji związanych ze zdecydowaniem i zaangażowaniem w sprawy lokalne mieszkańców. Natomiast kapitał wiążący związany jest tradycją danego miejsca. Jego występowanie wskazywane jest częściej na obszarach peryferyjnych województwa niż obszarze centralnym. Wyższy poziom zaufania obserwowany jest na terenach wiejskich.

W opracowaniach wskazuje się, że rola kapitału społecznego nie jest postrzegana jako istotna przez przedsiębiorców. Wśród przyczyn wskazuje się uwarunkowania historyczne, niski poziom zaufania, brak masowego poczucia tożsamości z regionem czy niską spójność społeczną ze względu na wysokość wynagrodzeń, dostęp do edukacji czy zasobów kultury. Wysoki poziom kapitału społecznego wpływa na zmniejszenie kosztów transakcyjnych prowadzonej działalności gospodarczej. Natomiast poczucie więzi i utożsamianie z danym obszarem może zatrzymywać odpływ zasobów ludzkich. W analizowanym materiale, w kontekście polityki regionalnej, rekomenduje się większe wykorzystanie zasobów kultury – np. poindustrialnych przestrzeni do tworzenia przestrzeni kreatywnych przyjaznych twórcom jak i mieszkańcom danego obszaru.

Czynnikiem wpływającym na spójność społeczną jest poczucie tożsamości. Na Mazowszu występują różne regiony etnograficzne, wymienia się przede wszystkim: kurpiowski, łowicki, sannicki, podlaski, kozienicki, iłżecko-starachowicki, opoczyńsko-konecko-przysuski oraz kołbielski. Jednakże Mazowsze charakteryzuje się słabo wykształconą tożsamością regionalną. Mieszkańcy czują większe przywiązanie do miast czy nawet, w przypadku Warszawy, dzielnicy czy osiedla.

W celu zwiększenia procesów dyfuzji i zatrzymania cennych zasobów ludzkich na obszarach położonych dalej od centrów województwa należy zwiększać dostępność komunikacyjną placówek edukacyjnych, w tym dostęp do uczelni w głównych ośrodkach akademickich województwa. Dodatkowo należy rozwijać usługi społeczne, w tym zdrowotne na obszarach peryferyjnych. Wskazuje się również na konieczność zidentyfikowania w dalszych badaniach możliwych działań jakie może podjąć Urząd Marszałkowski w celu kumulowania kapitału społecznego i ludzkiego w podregionie.

MATERIAŁY OBEJMUJĄCE PRZEGLĄD SYSTEMATYCZNY

Dokumenty programowe i strategiczne

- Biuro Planowania Rozwoju Warszawy (2018). Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Ostrołęki, tekst jednolity. ZAŁĄCZNIK NR 1 do Uchwały Nr 25/IV/2018 Rady Miasta Ostrołęki z dnia 27 grudnia 2018 roku.
- MliR (2019). Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030. Warszawa: Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju.
- Mirowska-Walas, D., Durecka, I., Piasecki, B., Walas, D. (2016). Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Ciechanów. Łódź: WMW Projekt S.C.
- MPU (2014). Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Radom, Radom: Miejska Pracownia Urbanistyczna, Miasto Radom.
- MSTW (2015). Strategia Rozwoju Obszaru Metropolitalnego Warszawy do roku 2030. Warszawa: Miasto Stołeczne Warszawa.
- MSTW (2018). Studium Uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Stołecznego Warszawy ze zmianami. Warszawa: Miasto Stołeczne Warszawa.
- MZU (2010). Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Żyrardowa, Żyrardów: Miejski Zespół Urbanistyczny w Żyrardowie, Miasto Żyrardów.
- Plan Inwestycyjny dla Miasta Ostrołęki i Subregionu Ostrołęckiego, Ostrołęka 2017.
- Plan Inwestycyjny dla subregionu ciechanowskiego objętego OSI problemowymi w ramach Regionalnych Inwestycji Terytorialnych. Załącznik do uchwały Nr XVIII/112/2016 Rady Powiatu Mławskiego z dnia 27 czerwca 2016 roku, Ciechanów 2016.
- Plan Inwestycyjny dla Subregionu Płockiego objętego OSI Problemowym Obszar Funkcjonalny Miasta Płocka, Płock 2016.
- Plan Inwestycyjny dla subregionu siedleckiego objętego OSI problemowym pn.: „Utworzenie Zintegrowanego Wielofunkcyjnego Węzła Wymiany Pasażerskiej w Siedlcach oraz rozbudowa i modernizacja powiązanego z nim układu komunikacyjnego miasta i subregionu siedleckiego”, Siedlce 2017.
- Plan Inwestycyjny Regionalnych Inwestycji Terytorialnych dla Radomskiego Obszaru Strategicznej Interwencji. Załącznik do uchwały nr 310/222/17 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 27 lutego 2017 r.
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, 2018. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego. Analiza możliwości wykorzystania infrastruktury lotniskowej dla rozwoju transportu lotniczego w regionie Mazowsza (2014). Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Przestrzennego i Rozwoju Regionalnego.
- Program budowy dróg krajowych na lata 2014-2023 (z perspektywą do 2025 r.) (2015). Załącznik do uchwały nr 156/2015 Rady Ministrów z dnia 8 września 2015 r.
- Strategia Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko perspektywa do 2020 r. (2014). Warszawa: Ministerstwo Gospodarki, Ministerstwo Środowiska.
- Strategia rozwoju transportu do 2020 roku (z perspektywą do 2030 roku). Warszawa: Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej.
- Studium Uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Płocka. Załącznik nr 1 i 2 do Uchwały Nr 565/XXXIII/2013 Rady Miasta Płocka z dnia 26 marca 2013 roku.
- SWM (2006). Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja). Warszawa: Samorząd Województwa Mazowieckiego.
- SWM (2013a). Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze. Warszawa: Samorząd Województwa Mazowieckiego.
- SWM (2013b). Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze (Synteza). Warszawa: Samorząd Województwa Mazowieckiego.

- SWM (2014). Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego. Warszawa: Samorząd Województwa Mazowieckiego, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- SWM (2015). Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza do 2020 roku. System wspierania innowacyjności oraz inteligentna specjalizacja regionu. Warszawa: Samorząd Województwa Mazowieckiego.
- UGS (2018). Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Siedlce, Siedlce: Urząd Gminy Siedlce.
- UMSTW (2018). Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych dla Warszawskiego Obszaru Funkcjonalnego 2014-2020+ (Strategia ZIT WOF) . Zał. do uchwały nr 23 Komitetu Sterującego ZIT WOF z dn. 12.09.2018 r. Warszawa: Urząd m.st. Warszawy.
- UMWM (2018). Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020. Warszawa: Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego.
- ZWM (2019). Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 (uszczegółowienie RPO WM/SZOOP) (wersja 3.2). Załącznik nr 1 do Uchwały Zarządu Województwa Mazowieckiego nr 218/25/19 z dnia 18 lutego 2019 r. Warszawa: Zarząd Województwa Mazowieckiego.

Publikacje naukowe

- Bański J., Czapiewski K. Ł., Mazur M. (2012). Policentryczność rozwoju Mazowsza. Mazowsze Studia Regionalne, 10, s. 71-88.
- Chmielewski, J., Syrkus, S. (2013). Warszawa funkcjonalna. Przyczynek do urbanizacji regionu warszawskiego. Warszawa: Bęc Zmiana.
- Churski, P. (2014). Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 25, s. 13-27. doi: 10.14746/rpr.2014.25.02
- Czyż, T. (2009). Koncepcje aglomeracji miejskiej i obszaru metropolitalnego w Polsce. Przegląd Geograficzny, 4(81), s. 445-459.
- Dziemianowicz, W. (2005). Ranking atrakcyjności inwestycyjnej miast polski – refleksje po czterech edycjach badań. Prace i Studia Geograficzne, 35, s. 109-127.
- Dziemianowicz, W., Szlachta, J., Szmigiel-Rawska, K. (red.) (2011). Subregionalne bieguny wzrostu w Polsce. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Gorzelak, G., Smętkowski, M. (2005). Rozwój metropolii w gospodarce informacyjnej: znaczenie układu globalnego i regionalnego. Studia Regionalne i Lokalne, 2, s. 5-23.
- Grosse, T. G. (2012). Czynniki rozwoju regionalnego na Mazowszu. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, 25, s. 157-179.
- Jałowiecki, B. (2005). Przestrzeń ludyczna. Nowe obszary metropolii. Studia Regionalne i Lokalne, 3, s. 5-19.
- Janczewska, D. (2011). Kształtowanie łańcucha wartości innowacji firm MŚP w warunkach globalizacji. [W:] Ziolo, Z., Rachwał, T. (red.) Przedsiębiorczość w warunkach globalizacji, 7, s. 103-115.
- Klimek H. (2013). Nowa koncepcja transeuropejskiej sieci transportowej. Studia i Materiały Instytutu Transportu i Handlu Morskiego, 10, s. 11-34.
- Korcelli-Olejniczak, E., Kozłowski, S., Bierzyński, A. i Piotrowski, F. (2017). Region metropolitalny Warszawy - studia miast średniej wielkości. Warszawa: IGIPI PAN.
- Krześ, A. (2012). Delimitacja polskich obszarów metropolitalnych. Biblioteka Regionalisty, 12, s. 63-72.
- Łukomska, J., Szmigiel-Rawska, K. (2012). Pozaekonomiczne czynniki konkurencyjności Mazowsza. MAZOWSZE Studia Regionalne, 10, s. 107-123.
- Olechnicka, A., Wojnar, K. (red.) (2013). Terytorialny wymiar rozwoju. Polska z perspektywy badań ESPON. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Smętkowski, M. (2009). Zróżnicowania społeczno-przestrzenne Warszawy – inercja czy metamorfoza struktury miasta? Przegląd Geograficzny, 4(81), s. 461-481.
- Smętkowski, M. (2010). Konwergencja wewnątrzregionalna w europejskich makroregionach metropolitalnych. Studia Regionalne i Lokalne, 2, s. 50-76.
- Smętkowski, M. (2011). Wpływ polityki spójności na dyfuzję procesów rozwojowych w otoczeniu dużych polskich miast. Studia Regionalne i Lokalne, wydanie specjalne, s. 123-154.

- Smętkowski, M. (2014). Źródła wzrostu gospodarczego w regionach krajów Europy Środkowo-Wschodniej – dezagregacja strukturalna. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2, s. 5-27.
- Smętkowski, M. (2015). Konwergencja gospodarcza i formy dyfuzji rozwoju w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 8, s. 324-338.
- Smętkowski, M., Jałowiecki, B., Gorzelak, G. (2008). Obszary metropolitalne w Polsce: problemy rozwojowe i delimitacja. Warszawa: Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych EUROREG.
- Smętkowski, M., Jałowiecki, B., Gorzelak, G. (2009). Obszary metropolitalne w Polsce – diagnoza i rekomendacje. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, s. 52-73.
- Smętkowski, M., Olechnicka, A., Płoszaj, A. (2017). Współpraca naukowa jako element potencjału innowacyjnego regionów europejskich. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, s. 5-25.
- Szmytkie, R. (2013). W kwestii metropolii i obszarów metropolitalnych. *Przegląd Administracji Publicznej*, 2, s. 35-47.
- Wójcik, P., Herbst, M. (2013). Delimitacja dyfuzji rozwoju z miast metropolitalnych z wykorzystaniem korelacji przestrzennej. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4, s. 5-21.

Raporty z wyników badań, ewaluacji, analiz, ekspertyz, bazy danych, poradniki

- Ajdyn, A. (red.) (2010). Raport z przebiegu prac nad wykonaniem opracowania „Badanie statystyczne w zakresie identyfikacji obszarów o cechach miejskich i cechach wiejskich w województwie mazowieckim oraz wskaźnika syntetycznego różnicującego gminy na podstawie kryterium funkcjonalnego”. Warszawa: Urząd Statystyczny.
- Baca, B., Bańczyk, M., Drop, W., Domagalski, M., Gościński, S., Konopiński, M., ...Wesołowski, J. (2017). Warunki realizacji przedsięwzięcia systemowego: Uruchomienie Centralnego Portu Komunikacyjnego wraz z towarzyszącą infrastrukturą biznesową. Warszawa: Instytut Sobieskiego.
- Baza Danych Strateg, <https://strateg.stat.gov.pl/> (dostęp 12.06.2019)
- Bąkowski, A. i Mażewska, M. (red.) (2014). Ośrodki innowacji w Polsce (z uwzględnieniem inkubatorów przedsiębiorczości). Raport z badania 2014. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Bąkowski, A. i Mażewska, M. (red.) (2015). Ośrodki innowacji w Polsce (z uwzględnieniem inkubatorów przedsiębiorczości). Raport 2014. Poznań/Warszawa: Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce.
- Bąkowski, A., Mażewska, M. (red.) (2018). Ośrodki innowacji w Polsce. Raport 2018. Poznań/Warszawa: Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce.
- BDL (2019). Bank Danych Lokalnych. Główny Urząd Statystyczny, www.bdl.stat.gov.pl (dostęp 29.04.2019).
- Buczyńska, G., Frączek, D. i Kryjom, P. (2016). Raport z inwentaryzacji klastrów w Polsce 2015. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Bukowski, M., Feldy, M., Gaska, J., Iwanowski, D., Kowalczyk, B., Mazurowska, O., ...Siedlecka, U. (2017). Analiza wybranych działań POIG na poziomie sektorowym i makroekonomicznym za pomocą przepływów międzygałęziowych. Raport końcowy. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Centralny Port Komunikacyjny, <https://www.muratorplus.pl/inwestycje/inwestycje-publiczne/centralny-port-komunikacyjny-w-baranowie-aa-3CSs-FUEU-iZqN.html> (dostęp 29.06.2019)
- Charkiewicz, J., Szmigiel-Rawska, K., Laszuk, A. i Sałański, T. (2012). Obserwatoria terytorialne i inne najlepsze praktyki dla Mazowsza. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Czapiewski, K., Janc, K. (2013). Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Dąbrowska, A., Dudek-Mańkowska, S., Dziemianowicz, W., Lackowska-Madurowicz, M., Łukomska, J., Nowicka, P., ...Świątek, D. (2012). Społeczne, polityczne i ekonomiczne stymulanty i destymulanty rozwoju Mazowsza. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Dec, D., Dobrowolska, K., Gryglewski, M., Leszczyńska, B. (2016). Raport z badania: Identyfikacja łańcuchów wartości w obszarach inteligentnych specjalizacji Mazowsza. Warszawa: Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego.
- Dziemianowicz, W., Mackiewicz, M., Przyborowski, K., Baczyńska, N., Błahowicz, K. i Dembiński, P. (2013). Wzorzec rozwoju Mazowsza. Raport końcowy. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Dziemianowicz, W., Mackiewicz, M., Szmigiel-Rawska, K. (red.) (2014a). Diagnoza obszaru metropolitalnego

Warszawy. Raport syntetyczny. Warszawa: Geoprofit, Ecorys.

- Dziemianowicz, W., Mackiewicz, M., Szmigiel-Rawska, K. (red.) (2014b). Potencjały i wyzwania dla Obszaru Metropolitalnego Warszawy. Warszawa: Miasto Stołeczne Warszawa.
- Dziemianowicz, W., Mackiewicz, M., Zaleski, J. (2012). Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Ecorys (2018). Ewaluacja bieżąca wdrażania zintegrowanego podejścia do rozwoju terytorialnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2014-2020 - województwo śląskie. Raport końcowy. Warszawa: Ecorys.
- Ecorys (2018). Określenie potrzeb interesariuszy Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego post 2020. Raport Końcowy. Warszawa: Ecorys.
- EPO (2018). Statistics. Europejski Urząd Patentowy, <https://www.epo.org/about-us/annual-reports-statistics/statistics.html> (dostęp 20.05.2019).
- Godlewska-Majkowska, H., Komor, A., Pilewicz, T., Turek, D., Żukowska, J., Zarębski, P., ...Typa, M. (2017). Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2017, raport zbiorczy. Warszawa: Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A.
- Godlewska-Majkowska, H., Komor, A., Turek, D., Zarębski, P., Czernecki, M. i Typa, M. (2016). Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2016. Warszawa: Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A.
- Godlewska-Majkowska, H., Komor, A., Turek, D., Zarębski, P., Czernecki, M. i Typa, M. (2016). Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2016, raport zbiorczy. Warszawa: Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A.
- Godlewska-Majkowska, H., Pilewicz, T., Turek, D., Żukowska, J., Zarębski, P., Czernecki, M. i Typa, M. (2017). Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2017. Warszawa: Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A.
- Gorzelak, G., Smętkowski, M. (2010). Rozwój regionalny, polityka regionalna. Warszawa: EUROREG.
- Grochowski, M. i Zegar, T. (2015). Makroregion Polski Centralnej. Powiązania funkcjonalne bipolarnego obszaru metropolitalnego Łodzi i Warszawy. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Grochowski, M., Kucińska, M. i Wysocka, M. (2013). Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- GUS (2018a). Działalność badawcza i rozwojowa w Polsce w 2017 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spolnoczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/dzialalnosc-badawcza-i-rozwojowa-w-polsce-w-2017-roku,15,2.html> (dostęp 18.06.2019).
- GUS (2018b). Działalność gospodarcza podmiotów z kapitałem zagranicznym w 2017 r.. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS (2018c). Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w latach 2015-2017, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spolnoczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/dzialalnosc-innowacyjna-przedsiębiorstw-w-latach-2015-2017,2,16.html#> (dostęp 20.06.2019).
- GUS (2018d). Statystyka dla polityki spójności 2016–2018. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS (2019). Nauka i technika w 2017 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spolnoczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/nauka-i-technika-w-2017-roku,1,14.html> (dostęp 19.06.2019).
- GUS (2019). Rocznik Statystyczny Województw. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Kacperski, K., Kordek, M., Nitka, A., Piotrowski, D., Siekierska-Rosiak, I., Sikorska, P., ...Wysocka, M. (2011). Monitoring Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020. Raport. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Komornicki, T., Bański, J., Śleszyński, P., Rosik, P., Czapiewski, K. Ł., Korcelli, P., ...Mazur, M. (2012). Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Koncepcja Lotniska Centralnego dla Polski. Prace analityczne. Raport Główny dla Ministerstwa Infrastruktury (2010).
- Matusiak, K., Mażewska, M. i Banisch, R. (2011). Budowa Skutecznego Otoczenia Innowacyjnego Biznesu w Polsce cele i założenia Inicjatywy Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Mażewska, M., Milczarczyk, A. (red.) (2013). Standardy działania i dobre praktyki w ośrodkach innowacji.

Warszawa: Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce.

- MBPR (2006). Prognoza oddziaływania na środowisko do projektu Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020, Warszawa-Ciechanów: Mazowieckim Biurze Planowania Przestrzennego i Rozwoju Regionalnego.
- MBPR (2012). Analiza zróżnicowań rozwoju społeczno-gospodarczego istniejących i postulowanych podregionów województwa mazowieckiego, 1(32). Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- MBPR (2014). Badanie potencjałów i specjalizacji województwa mazowieckiego. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- MBPR (2015). Stan aktualności studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin w województwie mazowieckim. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- MBPR (2016). Monitoring realizacji Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze – Raport 2014. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- MKiDN (2013). Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- MOBR (2015). Zróżnicowanie poziomu rozwoju gmin i powiatów województwa mazowieckiego. Warszawa: Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny.
- MSODI (2014). Mazowiecka Sieć Ośrodków Doradczo-Informacyjnych, <https://innowacyjni.mazovia.pl/dzialania/projekty-zakonczone/mazowiecka-siec-osrodkow-doradczo-informacyjnych-w-zakresie-innowacji-msodi.html>
- Osiadacz, J., Ollivere, G. (2011). Budowa pakietu usług proinnowacyjnych w centrach transferu technologii. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Plawgo, B. (2014). Benchmarking klastrów w Polsce – edycja 2014. Raport ogólny. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Raport Roczny 2018. Warszawa: Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej.
- Richling, A., Malinowska, E. (red.) (2017). Gospodarowanie zasobami przyrodniczymi - wybrane aspekty, Przyroda województwa mazowieckiego i jej antropologiczne przekształcenia. Warszawa: Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska.
- Rudolf, A., Przybył, C., Pałka, S., Matysiak, M., Huras, P., Pijanowski, P., ...Cichowicz-Major, M. (2015). Ocena wpływu wsparcia udzielonego w ramach RPO WP 2007-2013 na rozwój społeczeństwa informacyjnego w województwie podkarpackim. Raport końcowy. Rzeszów: Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego.
- Sałański, T. (2012). Zadania do realizacji przez samorządy na Mazowszu. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Stawicki, M., Rauzer, A. i Pander, W. (2015). Analiza rekomendacji rozwoju społeczno-gospodarczego dla Mazowsza i Warszawy zawartych w bazie badań współfinansowanych przez Samorząd województwa mazowieckiego oraz Miasto Stołeczne Warszawa w latach 2007-2013. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Strzelecki, Z. (red.) (2013). Trendy Rozwojowe Mazowsza. Diagnoza. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Strzelecki, Z. (red.) (2015). Rekomendowane działania na rzecz równoważenia rozwoju województwa mazowieckiego. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Swianiewicz P., Dąbrowska A. (red.) (2018). Mazowsze - ekonomia i gospodarka. Warszawa: PZWL.
- Szubska, G., Szymańska, I. i Gawinowska, B. (2015). Analiza stanu zagospodarowania i kierunki polityki przestrzennej na potrzeby Płockiego Obszaru Funkcjonalnego. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Śledź, A. (2014). Rola Mazowieckiego Obserwatorium Terytorialnego w zarządzaniu rozwojem województwa w opinii interesariuszy. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Śleszyński, P. (2012b). Warszawa i obszar metropolitalny Warszawy a rozwój Mazowsza. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Śleszyński, P. (2014). Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990-2030. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.
- Śleszyński, P., Czapiewski, K. Ł., Komornicki, T., Stępiak, M., Świątek, D., Węclawowicz, G., ...Wisniewski, R. (2012). Społeczno-demograficzne uwarunkowania rozwoju Mazowsza. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.

- UMWM (2010). Dobre praktyki innowacyjne. Podręcznik przedsiębiorcy. Warszawa: Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego.
- UMWM. Profile Instytucji Otoczenia Biznesu. Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, <https://innowacyjni.mazovia.pl/upload/pages/1353/1353-0.pdf>
- US (2015). Podmioty z kapitałem zagranicznym w województwie mazowieckim w 2015 r., Urząd Statystyczny w Warszawie, <https://warszawa.stat.gov.pl/dla-mediow/informacje-prasowe/podmioty-z-kapitałem-zagranicznym-w-województwie-mazowieckim-w-2015-r-,85,1.html>
- US (2017). Portret województwa mazowieckiego w 2016 r.. Warszawa: Urząd Statystyczny.
- US (2018). Województwo Mazowieckie - Podregiony, Powiaty, Gminy 2018. Warszawa: Urząd Statystyczny.
- US (2018a). Atlas statystyczny województwa mazowieckiego. Warszawa: Urząd Statystyczny.
- US (2018b). Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2014–2018, Warszawa-Szczecin: Główny Urząd Statystyczny w Szczecinie.
- US (2018c). Województwo mazowieckie w liczbach 2018. Warszawa: Urząd Statystyczny.
- US (2018d). Województwo mazowieckie w nowym podziale statystycznym. Warszawa: Urząd Statystyczny.
- UTK (2019a). Kolejny rok na kolei. Podsumowanie 2018 r., Urząd Transportu Kolejowego, <https://www.utk.gov.pl/pl/raporty-i-analizy/analizy-i-monitoring/analizy-i-opracowania/14823,Kolejny-rok-rekordow-na-kolei-podsumowanie-2018-r.html?search=7349846> (dostęp 14.05.2019).
- UTK (2019b). Miasta o największym ruchu pasażerskim, Urząd Transportu Kolejowego, <https://www.utk.gov.pl/pl/aktualnosci/14610,Miasta-o-najwiekszym-ruchu-pasazerskim.html?search=7349846> (dostęp 14.05.2019).
- WM (2018). Ewaluacja bieżąca wdrażania zintegrowanego podejścia do rozwoju terytorialnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020. Raport końcowy. Warszawa: Województwo Mazowieckie.
- Wolański, M., Ledzion, B., Borowczak, A., Płoszaj, A., Kupiec, T., Popis, Z., ...Mrozowski, W. (2018). Ewaluacja systemu realizacji instrumentu ZIT w perspektywie finansowej UE na lata 2014-2020. Raport końcowy – wersja II. Warszawa: EGO.ński J., Czapiewski K. Ł, Mazur M. (2012). Policentryczność rozwoju Mazowsza. Mazowsze Studia Regionalne, 10, s. 71-88.

